

csupán felületesen, a felszínt kapargatva ismerik ezeknek a fogalmaknak a jelentését és mélységét, hanem valóban azonosulnak velük. Remélhetőleg egyre több pedagógus is így tesz majd, hiszen közös érdek, hogy a felnövekvő gyerekek olyan tudással rendelkezzenek, amellyel hasznos és teljes részei lehet a körülöttük lévő világnak. Az tárgyi feltétel immáron adott.

Jánk István

egyetemi tanárságát
Eszterházy Károly Egyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék

Korszakváltás a nyelvészetben

Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 2017, 1151 lap

1. Bevezetés

A 7-es szám kitüntetett jelentőséggel bír a numerológiában. A hetes a világ rendezőelve, amely egyszerre jelenti a végső tudás felé vezető utat, valamint a megvilágosodást és a beteljesedést is (Pál–Újvári 2001). Talán ezért sem teljesen véletlen, hogy Noam Chomsky korszakváltónak számító *Syntactic Structures* című monográfiája éppen 1957-ben látott napvilágot (Chomsky 1957/2002). Ez az alig több, mint százoldalas könyv alapjaiban rengette meg a nyelvtudományt: Lightfoot (Chomsky 1957/2002: v) szavaival élve „kognitív forradalmat” vitt végbe azáltal, hogy a nyelvészetet – a természettudományok mintájára – egy szigorú, a nyelvhasználattól független és egzakt tudománnyá alakította.

Harminc évvel később, az 1987-es esztendő ugyanilyen kitüntetett fontossággal bírt a nyelvészet számára. Három olyan monográfia jelent meg, amely a nyelv perspektívált és kultúraspecifikus vonásait, az emberi tapasztalás és a környezet meghatározó szerepét állította a figyelem középpontjába, ezáltal megkérdőjelezve az addigra a fő kutatási irányvonalat jelentő generatív nyelvészet szintaxis-központúságát: Ronald W. Langacker *Foundations of Cognitive Grammar* című munkája (Langacker 1987), George Lakoff *Women, Fire, and Dangerous Things* című kötete (Lakoff 1987) és Mark Johnson *The Body in the Mind* (Johnson 1987) című könyve. 1987 volt tehát az az év, amikor a generatív nyelvészetet elvető, alternatív és eltérő kutatási vonalak dolgozó tudósok munkája egy olyan új diszciplínában öltött testet, amely a szintaxis helyett a szemantikát, azaz a jelentést állította a fókuszba. Ezt az új diszciplínát kognitív nyelvészetnek nevezték el.

A kognitív nyelvészet alaptézise a nyelv (és a gondolkodás) holisztikus felfogása – azaz, hogy elménkben nincsenek különálló „modulok”, mert mindegyiket ugyanazok a kognitív funkciók irányítják (például a kategorizáció, a sematizáció, az absztrakció, a metafora vagy az alak-háttér elrendeződés). Mentális és nyelvi kategóriáink nem lehetnek elvontak, testünktől vagy az embertől függetlenek. Valójában mindennek az ellentéte történik: fogalmi kategóriáink, a szavak és a mondatok, a különböző szintű nyelvi struktúrák jelentős része saját testi tapasztalataink által jelentéssel rendelkező, azaz motivált. Ekképp a legtöbb – vagy talán összes – elvont fogalmi kategóriánk, például az okozás, az idő vagy a mennyiség (amely fogalmak nagyon sok nyelvtani struktúra jelentését és alakját meghatározzák) – metaforákon keresztül – a térbeli relációkhoz fűzhető testi tapasztalatainkra vezethetők vissza (Barcelona–Valenzuela 2011).

A kognitív nyelvészet alapvetően nem más, mint a jelentésszervezés tudománya. A nyelvet elsősorban olyan folyamatként látja, amely „a jelentés konceptualizációjáért és annak kommunikációjáért” felelős (Kövecses–Benczes 2010: 16), és amelynek köszönhetően a jelentés kitüntetett figyelmet kap az elméletben, mert mindent meghatároz és áthat. Ahogyan Langacker frappánsan megfogalmazta 1987-es monográfiájában, „Meaning is what language is all about” (magyarul: „A nyelvben minden a jelentésről szól”; Langacker 1987: 12). Maga a nyelvtan is a konceptualizáció egy eszköze, sőt egyfajta konceptualizációnak tekinthető (Kövecses–Benczes 2010: 20), amelyben leképeződik a világról alkotott tudásunk.

2. Új magyar nyelv-tan

Harminc évvel Chomsky *Syntactic Structures* című munkája után, 1987-ben jelent meg a kognitív nyelvészet három, fent említett alapkönyve. Pontosán harminc évvel később, 2017-ben látott napvilágot az Osiris Kiadó Magyar Nyelv Kézikönyvtára sorozatban a magyar nyelvet funkcionális-kognitív perspektívából bemutató legújabb kötet, a *Nyelvtan*. Tolcsvai Nagy Gábor a bevezetőben szerényen úgy fogalmaz, hogy időközönként új nyelvtanokat kell írni, hogy „[ú]j, korábban nem ismert nézőpontból tudjuk láttatni a nyelvet” (Tolcsvai Nagy 2017: 19), és friss kutatási eredményekkel lehessen kiegészíteni addig felhalmozott tudásunkat. Jelen esetben azonban – megítélesem szerint – jóval többről van szó: egy újabb korszakváltáshoz érkezünk.

Tolcsvai Nagy Gábor a kötet előszavában azt írja, hogy „[n]em gépként beszélünk, pusztán szabályokat követve, hanem a közösség felhalmozott tudását alakító módon alkalmazva” (19). A gépmetaphora ebben az idézetben nem véletlen: a formális nyelvészet (és a modernkori nyelvtudomány) gyakran értelmezte az elmét számítógépként (l. részletesen Gigerenzer–Goldstein 1996), amely azzal is járt, hogy a vizsgálódások elsősorban a szintaxisra (azaz a helyes szerkezetek generálására és a helytelen szerkezetek kiszűrésére), illetve a nyelv univerzális és objektív módon leírható folyamataira helyezték a hangsúlyt. A számítógép-metaphora kizorított a tudományos vizsgálódás köréből minden olyan aspektust, amely nem (vagy csak nagyon nehezen) értelmezhető vagy modellezhető ezzel a metaforával. A *Nyelvtan* azonban új, funkcionális-kognitív alapokra helyezi a magyar nyelvet és a magyar nyelvtudományt. Éppen azért, hogy a kötet a beszélő embert helyezi a középpontba, és ezen keresztül ebből az emberi nézőpontból létrehozott nyelvet és annak működését tárja az olvasó elé, a nyelvészet egyfajta visszahumanizálásának lehetünk tanúi. Az elme mint számítógép-metaphora ideje idehaza is végérvényesen lejárt.

Tolcsvai Nagy Gáboron kívül a kötetet további öt szerző jegyzi: Imrényi András, Kugler Nóra, Ladányi Mária, Markó Alexandra és Tátrai Szilárd. A szerzők nemcsak a magyar nyelv kiváló ismerői, hanem a funkcionális-kognitív nyelvészet elismert kutatói, akiknek számtalan írása látott már napvilágot a témakörben külön-külön és együttesen is. Valójában egy kognitív nyelvészeti műhelyről beszélhetünk, a DiAGram funkcionális kutatócsoport *think tank*jéről, amely Tolcsvai Nagy Gábor vezetésével a kötet előtanulmányait és fejezeteit különböző fórumokon, többek között műhelybeszélgetéseken és konferenciákon dolgozta ki és rendszerezte. A kötet Bevezetéséből nem derül ki, hogy pontosan mennyi idő lehetett a könyvet tető alá hozni, de a kötet vastagságából ítélve (1152 oldal), illetve ismerve a szerzők páratlanul lelkiismeretes munkastílusát, valószínűsíthető, hogy több év megfeszített munkája van benne.

A kötet megjelenését megelőző hosszabb műhelymunka és tudományos beszélgetés szerepét nem lehet eléggé kihangsúlyozni. A kognitív nyelvészet meglehetősen eltérő (bár párhuzamosan haladó) kutatások sokaságából állt össze: a különféle kutatási adatokból kezdett összerendeződni egy átfogó elmélet (Langacker 2011). Ezzel szemben a formális (generatív) nyelvészetet egyfajta felülről lefelé építkező megközelítésként lehet jellemezni: Chomsky 1957-ben publikált monográfiája jelentette azt a kiindulási pontot, amelynek alapján a paradigma elkötelezett hívei különféle nyelveken alkalmazták az elméletet – nyelvhasználatról függetlenül. A DiAGram műhelyben folytatott diskurzusok, a beszédesemények során feldolgozott tudományos szövegvilág (vagy diskurzusvilág) értékelése, újraértékelése teljes mértékben tükrözi a kognitív nyelvészet nyelvhasználat-alapú, alulról építkező szellemiségét.

A kötetben hat fő egység található: Bevezetés, Hangtan, Jelentés, Alaktan, Mondattan és Pragmatika. Ilyen formában a könyv megőrzi és többé-kevésbé követi a hagyományos leíró nyelvtanokban megszokott struktúrát. Mindez azonban csak látszat, mert a kötet folyamatosan újraértelmezi a különféle részdiszciplínákat, rámutatva azok egymásrautaltságára, a nyelv holisztikus jellegére. Ennek első nyomait a Bevezetésben olvashatjuk, ahol Tolcsvai Nagy Gábor ismerteti azokat a főbb elveket és fogalmakat, amelyeket a szerzők alkalmaznak a későbbiekben a magyar nyelv leírásához. Kiemelendő a kötet fogalomtára, amely olyan újszerű fogalmakkal gazdagítja a szaknyelvet, mint például *szubjektívizáció*, *lehorgonyzás* vagy *perspektívizáció*, új alapokra helyezve a magyar nyelv (magyar nyelven történő) tanulmányozását. Teljes mértékben tükrözi a könyv funkcionális-kognitív szellemiségét az a mondat, amellyel Tolcsvai Nagy Gábor indítja a fejezetet: „A nyelv az emberi kommunikáció és megismerés közege és része” (26). A nyelvet tehát nem lehet a beszédhasználatról

függetlenül vizsgálni, a jelentés a beszédhasználat által jön létre, hiszen a nyelven keresztül vagyunk képesek a minket körülvevő valóságot rendszerezni és értelmezni.

A nyelvi kommunikációhoz azonban először is beszédhangokat kell produkálnunk. A magyar nyelv hangzási sajátosságait Markó Alexandra mutatja be a Hangtan fejezetben. A fejezet kiindulópontja, hogy a beszédhangzás folyamatos, ugyanakkor folyamatosan változó jelenség. A beszédhangok sémaalapú, használatközpontú tárgyalása újszerű megközelítésnek számít – itt érdemes megemlíteni, hogy a kognitív fonológia nagyon friss területnek számít külföldön is, az első ilyen jellegű bevezető tankönyv csupán 2008-ban jelent meg a John Benjaminsnál (I. Nathan 2008).

A kötet harmadik fő egysége a Jelentés, amelyet egy fejezet kivételével Tolcsvai Nagy Gábor jegyez (a 18. fejezet szerzője Kugler Nóra, aki az evidencialitásról és a modalitásról ír). A jelentésnek, azaz a szemantikának kiemelkedő szerepe van a kognitív nyelvészetben belül (hiszen minden a jelentésről szól), és talán ezzel magyarázható, hogy ez a fejezet a leghosszabb a könyvben (közel 300 oldal). Megjegyzendő, hogy a fejezet komoly hiánypótló munka: a legutóbbi, 1998-ban megjelent *Új magyar nyelvtan* című kötetben (É. Kiss–Kiefer–Siptár 2008) még egyáltalán nem szerepelt a jelentés. Ebben a fejezetben válik azonban egyértelművé, miért is hat át mindent a jelentés, és miért nincs értelme különféle nyelvi modulokról beszélni. Tolcsvai Nagy Gábor bemutatja, hogy miképp válnak a nyelvi szerkezetek jelentéssel bíróvá – hiszen azok fogalmi szerkezetek, és mint ilyenek magukban hordozzák a világ jelenségeinek tapasztalati alapú kategorizációs leképezéseit. A fejezet többszintű és széles spektrumú fogalmi tárházzal dolgozik (*fogalmi tartomány, összetett fogalmi séma, tudáskeret, mentális tér, idealizált kognitív modell*), amelynek a definíciói néhol némileg összeérnek (vö. fogalmi tartomány, amely „egy fogalmon belül elrendeződő asszociált, aktivált fogalmak köre” [225] és tudáskeret, amely „egy központi fogalom köré elrendezett tudáselemek készlete” [226.]).

A kötet negyedik egységében, az Alaktanban, amelyet Ladányi Mária jegyez, kiemelkedő szerepet kap a szemantika és a gyakoriság, kiemelve az alulról való építkezés, valamint a használatalapúság fontosságát. Emellett komoly hangsúly helyeződik a produktivitásra és a kreativitásra is, vagyis, hogy miként és miért képezzünk olyan új szavakat, mint például *szvettereződik az éjszaka* – és itt megjegyzendő, hogy a fejezetben található, számtalan friss és eredeti nyelvi példa garantálja, hogy az olvasó érdeklődése folyamatosan fenntartható legyen. A kötet szellemiségének megfelelően Ladányi Mária hangsúlyozza a kontextus szerepét – azt, hogy a jelentés feldolgozása dinamikus és ekképp kontextusfüggő, és ebből adódóan az implicit jelentés is kitüntetett figyelmet kap a morfológiaileg komplex szavak értelmezésekor. Az Alaktanból – azaz a szavakból építkezve – logikusan jutunk el a következő, ötödik fejezethez, amely a mondat szerkezetével foglalkozik. Imrényi András és Kugler Nóra a mondatot a prototípuselv-szerint közelítik meg, amely szerint a prototipikus mondat (szemantikai szempontból legalábbis) valamilyen folyamatot ábrázol (pl. egy eseményt), valamilyen közlési funkcióval bír, és nem utolsósorban jelöli a situációs és szövegbeli kontextushoz fűződő viszonyokat. Ez a néhány jellemző újra csak előtérbe helyezi és kiemeli a nyelvholisztikus felfogását, ahol a határok bizony nagyon is összemosód(hat)nak jelentés, mondattan és pragmatika között. Az ebből adódó tudományos kihívásra a szerzők is felhívják a figyelmet – a 663. oldalon azt olvashatjuk, hogy „[a] mondatra jellemző formai és funkcionális tulajdonságok pontos meghatározása azonban *nem egyszerű feladat*” (kiemelés tőlem – B. R.).

A kötet nagyszerűsége az előbbi mondatban érhető tetten. Bár a szerzők mindvégig tisztában vannak a holisztikus felfogásból eredő kihívásokkal, mégsem rettenek meg a feladattól. Elegánsan és tényszerűen elemzik és tárgyalják az adott nyelvi jelenségeket, és ahol csak lehet, kereszthivatkozásokkal hívják fel az olvasó figyelmét a kapcsolódási pontokra, a gyakorlatban is alátámasztva azt az elméleti feltevést, hogy – még a nyelvészetben is – minden mindennel összefügg. Ezen a ponton érünk el az utolsó fejezethez, a Pragmatikához, amelyet Tátrai Szilárd írt. A pragmatika az, ami az előző fejezetekben tárgyalt nyelvi rendszert összeköti magával a kommunikációval és a nyelvhasználattal – és ebben a formájában áthatja az egész kötet szellemiségét, amolyan ernyőként funkcionálva (hogy Tátrai Szilárd metaforájával éljek).

3. Összegzés

Összességében egy rendkívül olvasmányos, lendületes, kifejezetten olvasóbarát és szerethető könyv született, könnyen átlátható és konzisztens struktúrával. Páratlanul gazdag példatára végig fenntartja az olvasó érdeklődését. Olyan hiánypótló és úttörő munka, amely kiválóan alkalmazható az egyetemi képzés mindhárom szintjén. Kiadói bravurnak mondható, hogy mindez a tudás egyetlen kötetben ölt testet – hiszen még Langacker (1987) többször említett kognitív nyelvtana is két kötetesre sikeredett. Az, hogy a *Nyelvtan* mégis egykötetes munka, szimbolikus értékű – rámutat a különböző részdyscyplinák egymásra utaltságára és komplementaritására. E kötet is igazolta a 7-es szám jelentőségét: a *Nyelvtan* új perspektívát, elméledést, sőt filozófiát kínál nemcsak a magyar nyelvről, hanem magáról a nyelv és a megismerés viszonyáról.

SZAKIRODALOM

- Barcelona, Antonio és Javier Valenzuela 2011. An overview of cognitive linguistics. In: Mario Brdar, Stefan Th. Gries és Milena Žic Fuchs (eds.): *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 17–44.
- Chomsky, Noam 1957/2002. *Syntactic Structures*. 2nd edition, with an Introduction by David W. Lightfoot. Mouton de Gruyter, Berlin & New York.
- Gigerenzer, Gerd – Daniel G. Goldstein 1996. Reasoning the fast and frugal way: Models of bounded rationality. *Psychological Review* 103(4): 650–69.
- Johnson, Mark 1987. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. The University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Lakoff, George 1990. The Invariance Hypothesis: Is abstract reasoning based on image-schemas? *Cognitive Linguistics* 1 (1): 39–75.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Applications*. The University of Stanford Press, Stanford, CA.
- Langacker, Ronald W. 2011. Convergence in cognitive linguistics. In: Mario Brdar – Stefan Th. Gries – Milena Žic Fuchs (eds.): *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 9–16.
- Nathan, Geoffrey S. 2008. *Phonology: A Cognitive Grammar Introduction*. John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.
- Pál József – Újvári Edit. 2001. Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Balassi Kiadó, Budapest. Elérhető: http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm#h (2019. 02. 16.)

Benczes Réka
egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem